

РОЛЬ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ У СТРУКТУРІ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито: сутність та роль оцінювання початкових досягнень учня в структурі діяльності особистості; вплив мотивів навчальної діяльності на ставлення до навчальної діяльності та її результатів; роль оцінки в індивідуальному підході до особистості учня в процесі навчання.

Ключові слова: навчання, розвиток, оцінка, оцінювання, індивідуальний підхід, мотиви, готовність до навчальної діяльності.

В статье раскрыты: сущность и роль оценки учебных достижений ученика в структуре деятельности личности; влияние мотивов учебной деятельности на отношение к учебной деятельности и ее результатам; роль оценки в индивидуальном подходе к личности ученика в процессе обучения.

Ключевые слова: обучение, развитие, оценка, оценивание, индивидуальный подход, мотивы, готовность к учебной деятельности.

In article the essence and a role of estimation of educational achievements of the pupil in structure of activity of the personality reveals; influence of motives of educational activity on the relation to training and its results; an assessment role in an individual approach to the identity of the pupil at training process.

Key words: training, development, appraisal, evaluation, individual approach, motivation, readiness for learning activities.

Постановка проблеми. Нагальним питанням сьогодення є пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, спрямованого на виховання ініціативної, самодостатньої, творчої особистості учня, що спричинено процесами глобалізації та інтеграції світової спільноти. При цьому якість освіти є одним із найважливіших векторів розвитку освітньої галузі, а одним з інструментів підвищення якості в процесі реформування – удосконалення системи шкільного оцінювання. Особливого значення у цьому контексті набуває проблема шкільного оцінювання з урахуванням тенденцій, які відбуваються у Європі, а також перехід до 12-річного навчання та створення нових державних стандартів і програм, де оцінювання є одним із мотиваційних критеріїв успішного навчання.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. До питання оцінювання зверталися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Зокрема, розвиток внутрішніх мотивів пов'язаний із формуванням навчальних дій контролю й оцінки, які є складовими навчаль-

ної діяльності, вивчали Д. Ельконін, В. Давидов, Г. Цукерман; критерії та норми оцінювання на загальнопедагогічному рівні – А. Алексюк, Н. Буринська, О. Ляшенко, С. Сухорський, М. Ярмаченко; принципи оцінювання та вимоги до його здійснення – Ю. Бабанський, Є. Перовський, Г. Щукіна; зміст функцій і завдання оцінювання – Ш. Амонашвілі, К. Делікатний, О. Локшина, В. Онищук, В. Полонський, О. Савченко, В. Сухомлинський; оцінку як засіб мотивації навчальної діяльності учнів розглядали Б. Ананьєва, О. Богданова, Л. Занкова, І. Лернер, О. Савченко, І. Якиманська.

Незважаючи на дослідження різних аспектів, у цілому проблема оцінювання залишається не достатньо вивченою, зокрема у зв'язку з розвитком особистості, індивідуалізацією та диференціацією навчального процесу. Зважаючи на це, **метою нашої статті** є обґрунтування проблеми оцінювання як однієї з основних складових навчальної діяльності та розвитку особистості, акцентування уваги на системному та глибинному аналізі цього явища в педагогічній теорії.

Виклад основного матеріалу. Інструментом підвищення якості реформування змісту освіти є вдосконалення системи оцінювання, тобто успішності учнів, що на сьогодні посилюється також інтеграційними процесами у Європі. З метою визначення основних критеріїв удосконалення системи оцінювання в багатьох країнах світу на сучасному етапі відбувається процес розробки таких ключових питань, які є базовими для оцінювання: досягнення особистості у порівнянні з іншими учнями (оцінювання відносно норми) або відносно незалежного стандарту (оцінювання відносно критерію); засоби перевірки для встановлення правдоподібності оцінювальних рішень; забезпечення якості оцінювального процесу.

Успішне вирішення означених проблем дасть змогу побудувати досконалу систему оцінювання рівня навченості підростаючого покоління в Україні, що стане важливим кроком для забезпечення кардинального підвищення якості середньої загальної освіти [6, с. 59].

Сучасна система оцінювання не дає повноцінної можливості для формування в учня оцінної самостійності. Загальноприйнята в багатьох країнах „бальна” система виконує функцію зовнішнього контролю успішності навчання учня з боку вчителя, не припускає ні оцінки учнем власних дій, ні зіставлення його внутрішньої оцінки із зовнішньою оцін-

кою (тобто оцінкою вчителя, інших учнів), зрештою, ускладнює індивідуалізацію навчання. Вчителю, який користується нею, важко зафіксувати і позитивно оцінити реальні досягнення кожного конкретного учня порівняно із попередніми результатами його навчання. Представлені недоліки „бальної” системи зумовили пошук принципово іншого підходу до оцінювання, який дозволить усунути негативні моменти в навчанні, сприятиме гуманізації, індивідуалізації, підвищенню навчальної мотивації і навчальної самостійності учнів [4].

Прагнучи зрозуміти людину, оцінити результати її діяльності, ми повинні враховувати історію розвитку особистості загалом – умови становлення її переконань, інтересів, потреб. Це дозволить зрозуміти особливості окремих проявів її психіки – сприймання, мислення, почуття тощо, а також з'ясувати, як взаємодіють внутрішні властивості (в тому числі особистісні) та зовнішні умови.

Навчання ставить перед учнями нові пізнавальні завдання, озброює їх засобами розв'язування цих завдань, тобто йде попереду розвитку. Разом із тим, воно спирається не лише на актуальні досягнення в розвитку, а й на потенційні його можливості, які завжди ширші, ніж їх реалізація. У цьому відношенні розвиток іде далі від того, що набувається учнями на кожному етапі навчання, він відкриває нові можливості засвоєння школярами більш складних систем, понять і пов'язаних із ними дій та операцій [1].

Навчальна діяльність, зароджуючись у дошкільному віці, в шкільному стає провідною. Їй підпорядковуються інші види діяльності (гра, праця). В ході учіння утворюються тимчасові нервові зв'язки, що є фізіологічною основою набування індивідуального досвіду, а також засвоєння досвіду інших людей. Нервова система розвивається як система, що «навчається сама», виробляє нові способи регуляції взаємовідносин організму із середовищем. Свого часу Г. С. Костюк довів, що керована навчанням діяльність має складну психологічну структуру. Вона включає такі компоненти, як мету (завдання), об'єкти (представлені практично, наочно або вербально), мотиви, способи дій, за допомогою яких перетворюються об'єкти, та їх результати (прогресивні психічні зміни в учнів як суб'єктів цієї діяльності). Вона також являє собою спілкування учнів між собою і з учителем, ставить свої вимоги до їх уважності, свідомої вольової регуляції дій, наполегливості у переборюванні труднощів. Представлені компоненти навчальної діяльності не тільки виявляються у ній і регулюють її, а й формуються в ній. Навчання як керування цією діяльністю зумовлює виникнення її цілей і мотивів, способів здійснення, пізнавальних запитів, потреб та інтересів, прагнень набувати знання, досліджувати явища навколишньої дійсності. Воно робить важливий внесок у формування наукового світогляду учнів, їх свідомості і самосвідомості, переконань, моральних якостей, зокрема працьовитості, дисциплінованості, відповідальності за виконання суспільно важливих завдань. Навчання стосується до розвитку основних компонентів загальних і спеціальних здібностей учнів (сенсорних, перцептивних, мнемічних, мислительних, вербальних, практичних та ін.), до певної реалізації їх задатків. Аби виявити і розвинути свої задатки, кожному індивідуві передусім необхідно вчитися. Це стосується всіх індивідів, незалежно від їх при-

родних обдарувань. Різниця між ними виявляється в тому, як швидко і як успішно вони навчаються, як включаються в процес творення цінностей.

Контроль та оцінювання в процесі навчання школярів є одним із важливих засобів мотивації і стимулювання їх навчально-пізнавальної діяльності. Так, позитивна оцінка у поєднанні з іншими мотивами учіння сприяє розкриттю перспектив успіху дитини, створює і підтримує її позитивний емоційний настрій, викликає бажання вчитися, сприяє формуванню адекватної самооцінки [3, с. 7].

Від навчання, його змісту, форм і методів залежать темпи переходу індивіда від нижчих ступенів розумового розвитку до вищих. Розвиток не вичерпується тими змінами індивіда, які є прямими результатами його учіння. Він включає переробку, систематизацію, узагальнення того, що ним засвоюється в ході різних видів діяльності, і являє собою цілісні якісні зміни особистості, які передбачають її можливості засвоювати складніші знання і вміння, включатися у самостійне набуття знань.

Навчання не тільки сприяє використанню наявних в учнів можливостей, а й допомагає їх розвивати. Однак провідна роль навчання залежить ще й від того, що і як учні засвоюють. Звідси випливає важливість завдання посилювати вклад навчання у розвиток психіки учнів на всіх його етапах, удосконалювати для цього зміст їх навчальної діяльності та методи керування нею.

Засвоєння системи знань вимагає від учнів формування відповідних їй систем дій і операцій, їх оптимальної структури. Якщо ця структура збіднена (зводиться, наприклад, до запам'ятовування і відтворення словесних формулювань), то знання повноцінно не засвоюються і належним чином не впливають на розвиток учнів. При одному і тому ж змісті навчання вирішальним є його метод, який визначає способи і характер дій учнів із навчальним матеріалом. Від методу навчання залежить те, якою мірою воно сприяє розвитку учнів. Відомо, що навчання, організоване на низькому рівні, може гальмувати розвиток учнів. Тому проблема підвищення ефективності навчання завжди є актуальною.

У своїх працях Д. Ельконін, В. Давидов, Г. Цукерман, Г. Костюк стверджують, що учні можуть навчитися лише тому, до чого в них сформована готовність, а вона є наслідком їх загального розвитку, в якому задіяне не лише навчання, а й інші його зовнішні та внутрішні умови. Доступність того чи іншого навчального матеріалу визначається співвідношенням вимог, які пред'являються цим матеріалом до учнів, та рівнем розвитку їх можливостей.

Педагогічна практика засвідчує, що якість навчання залежить від індивідуальних відмінностей в научуваності, від схильностей учнів, а також їх загальних і спеціальних здібностей. Кожному етапові навчання притаманний певний темп та якість засвоєння шкільного матеріалу, вироблення необхідних для нього дій, операцій, узагальнених прийомів розумової діяльності, перенесення їх на виконання нових навчальних і практичних завдань. Таким чином, для того, щоб підвищити вплив навчальної діяльності на розвиток учня, необхідна індивідуалізація та диференціація відповідно до їх схильностей та здібностей.

Успіхи й невдачі дітей у навчанні перебувають під постійним контролем учителів та батьків. На

перший план в організації поведінки школярів, звичайно, висуваються вимоги школи і вчителя. Учні по-різному реагують на вимоги вчителя: одні сприймають їх цілком адекватно, інших вони гальмують і викликають надмірну стриманість, але є й такі, які цих вимог узагалі не сприймають і навіть заперечують їх.

Виставлення оцінки в балах може стимулювати соціальну мотивацію школяра, однак недостатня сформованість пізнавальних процесів, мовлення, саморегуляції, впливає на рівень засвоєння знань, які вчитель змушений оцінювати низькими балами. З часом стимулююча функція оцінки згасає, більше того, перетворюється на чинник, який спричиняє тривожність, страх отримати низькі бали, невпевненість у собі. Таким чином, оцінка гальмує розвиток навчальної діяльності.

Оцінюючи, наприклад, діяльність учня початкових класів, учитель повинен пам'ятати, що дитина ще не здатна відокремлювати негативні результати своїх дій і вчинків від позитивної оцінки себе. Тому під час оцінювання важливо формувати в неї розуміння того, що оцінюється її робота, а не її особистість. 6-7-річний школяр емоційно переживає оцінку своєї діяльності. В дошкільному віці в нього сформувалося позитивне уявлення про себе. Під впливом різноманітних чинників шкільного життя ці уявлення піддаються серйозному випробуванню. Навчання, як правило, пов'язане з помилками й невдачами, а отже, й з низькою оцінкою. Дитина прагне утвердити себе в новій ролі, шукає опори в ставленні вчителя до неї, бажаючи, щоб він помітив її позитивні якості. Тому оцінка зазвичай викликає в учня безліч емоцій: радість, задоволення успіхом, сором за невдачу, внутрішній протест проти осуду тощо. Радість і задоволення досягненнями в навчанні підтримують рівень намагань учня та засвоєння знань, створюють позитивний емоційний фон стосунків з учителем та однолітками. Почуття гіркоти, невдоволення невдачами можуть викликати неусвідомлений конфлікт з оточенням, зниження самооцінки, зневіру у власних силах [5, с. 79].

Важливу роль у становленні саморегуляції поведінки школяра відіграє оцінювання, а згодом і самооцінювання його дій і вчинків. Наприклад, для першокласника оцінка вчителя є справжньою подією. Якщо її використовувати вміло, то вона зміцнює інтерес дитини до школи та навчальної діяльності, є чинником відповідальності за виконання навчальних завдань. Оцінка ефективніше діє на молодших школярів, коли вона має не узагальнений, а конкретний характер, коли учень знає, що саме оцінюється в його роботі й поведінці, коли оцінка не переноситься на особистість у цілому. Конкретна й об'єктивна оцінка, вільна від заниження чи завищення досягнень учня, спрямовує його на подолання недоліків у роботі, спонукає досягненню кращих результатів. При цьому, зокрема, йдеться про оцінні судження, а не тільки про оцінку у формі балу, яка зазвичай виставляється вчителем не за одну дію та її результат, а за комплекс дій і результати навчальної діяльності.

Багато педагогів зауважують, що в перші тижні перебування дітей у школі краще оцінювати їх усно. Це очевидно, оскільки в молодшому шкільному віці діти ще не усвідомлюють значення оцінки.

Спеціальний експеримент, проведений грузинськими психологами і педагогами, показав, що на навчальній діяльності дітей позитивно позначається застосування лише оцінних суджень. В учнів формується вміння вчитися не заради високого балу, а заради знань, швидко виробляється самоконтроль, підвищується активність, зменшується частота негативних емоційних станів, у класі створюється невимучена трудова атмосфера. Однак це не означає, що слід відмовитися від виставлення оцінок узагалі. Майже всі діти приходять до школи з прагненням учитися, вони ставляться до учіння як до серйозної, суспільно важливої діяльності. Проте через деякий час ставлення окремих дітей до школи змінюється. У недосвідчених учителів значна частина учнів через три-чотири місяці у зв'язку з труднощами у виконанні навчальних завдань відчують зниження зацікавленості навчанням, що згодом переходить у негативне ставлення до своїх повсякденних обов'язків.

Основною причиною цих негативних явищ є недосконалість організації навчально-виховного процесу, яка виявляється в недостатній активізації навчальної діяльності учнів, зокрема надмірне захоплення вчителя вправами, спрямованими на формування різних навичок. Структура навчальної діяльності, в якій набуття знань, умінь та навичок виступає як прямий її результат, складається поступово, в міру того, як школярі навчаються її здійснювати, виробляють вміння вчитися. Формування цих умінь К. Д. Ушинський вважав найважливішим завданням школи.

Уміння вчитися виробляється в практиці навчальної діяльності учнів, уміло керованої вчителем. Умілість ця визначається тим, які завдання ставить педагог перед учнями, як допомагає їм знаходити раціональні способи їх виконання, яке місце займає в діяльності учнів активність та самостійність, як узгоджуються способи керування роботою дітей учителем і батьками.

Навчальна діяльність впливає на учнів по-різному, залежно від методів, які застосовує у своїй роботі вчитель. За спостереженнями М. Д. Левітова, на діяльності учнів негативно позначаються такі хиби в роботі вчителя, як багатослів'я, несистематичність і надмірна стислість викладу, зловживання розважальними засобами, відсутність постійного контролю за їх діяльністю тощо. У багатьох дітей навчальна активність спонукається інтересом до самого процесу навчання та його результатів, виступаючи при цьому як самоціль. Іноді на перший план виходить прагнення учня за допомогою навчання здобути особисту перевагу в класі. Для інших учнів вагомим мотивом їх навчальної діяльності є сумніння або прагнення уникнути невдач в учінні й пов'язаного з цим приниження перед іншими дітьми. Деякі школярі навчаються для того, щоб порадувати своїми успіхами батьків, близьких людей. Але бувають і такі, які вчать під їх тиском.

Мотиви старанного ставлення породжуються самою навчальною діяльністю. Водночас уже в першому класі діти усвідомлюють, що їх становище серед товаришів і дорослих залежить від успіхів у навчанні, а також моральних якостей (акуратність, працьовитість, відповідальність тощо). Все це – наслідки нерозуміння вчителем істинної сутності оцінювання навчальної діяльності.

Стійкість інтересів до самої навчальної діяльності молодших школярів залежить від того, як ця діяльність організовується, як учитель уміє пробуджувати й підтримувати інтерес своїх вихованців до набування знань, як пов'язуються ці знання із життям.

Розкриваючи зміст та структуру навчальної діяльності, Д. Ельконін, В. Давидов, К. Ушинський, Г. Костюк у своїх працях неодноразово зауважували, що вчитель не може якісно оцінювати роботу учня, якщо він сам досконало не володіє основними методами та прийомами вивчення особистості школяра, основним серед яких вважається спостереження – важливий метод вивчення дітей у процесі їх навчання й виховання, складання їх характеристик. Для вчителя психологічне спостереження є важливим компонентом педагогічної майстерності.

Вивчення учнів повинно бути не поглядальним, а дієвим. Так, К. Ушинський пропонував вивчати учнів, навчаючи й виховуючи їх. У свою чергу А. Макаренко зауважував, що знання про вихованця повинно приходити до вихователя не в процесі байдужого його вивчення, а тільки завдяки спільній роботі з ним, активній допомозі в переборюванні труднощів, з якими стикається вихованець. Вихователь повинен споглядати вихованця не як об'єкт вивчення, а як об'єкт і суб'єкт виховного процесу. При цьому надійними інструментами оцінювання педагога вважають спільні психолого-педагогічні дослідження, які дають можливість не тільки якісно і кількісно описати вікові й індивідуальні особливості психічного розвитку дитини, а й належно їх пояснити. Успіх виконання цих завдань залежить не тільки від досконалості методичних способів, а й від принципових підходів до постановки досліджень, від системи теоретичних понять, робочих гіпотез, які керують аналізом та інтерпретацією фактичних даних.

Г. Костюк у праці «Про індивідуальний підхід до учнів у навчальній роботі» (1937) висловив низку ідей щодо розуміння унікальності особистості, прийняття неповторної індивідуальності кожної дитини, переконливої віри в можливість її ефективного розвитку, виховання і навчання. Він зазначав, що завдання індивідуального підходу полягає в тому, щоб впливати на формування індивідуальних особливостей учнів, відповідно їх скеровувати, забезпечувати максимальний розвиток нахилів, здібностей, талантів кожного [2, с. 449]. При цьому важливим моментом індивідуального підходу до учнів є увага вчителя до мотиваційної сторони їх навчальної діяльності, різні способи заохочення школярів до роботи, зміцнення їх віри у власні сили. Такий індивідуальний підхід до учнів дає вчителю змогу краще пізнавати можливості своїх вихованців, виявити, що в процесі навчання залежить не тільки від їх інтересів, ставлення до навчання, а й від інтелектуальних можливостей.

Основну місію оцінювання К. Ушинський та Г. Костюк вбачають у тому, що вона має не тільки кваліфікувати виконану роботу учня, а й сприяти усвідомленню ним його досягнень і недоліків, формувати почуття відповідальності за виконане

завдання, породжувати бажання вчитися краще. Тому оцінка для учня повинна бути конкретною, об'єктивною, справедливою, чіткою і зрозумілою, пробуджувати в ньому бажання рухатися вперед [1, с. 459].

Для успішного здійснення індивідуального підходу надзвичайно необхідним є контроль щоденної навчальної роботи. Наявність такого контролю схвалюють і самі учні, в ньому вони вбачають повагу вчителя, до кожного кроку навчальної роботи. При цьому, на думку Г. Костюка, відсутність контролю породжує в учнів почуття безвідповідальності, деякі учні втрачають стимул до систематичного, акуратного виконання завдань, знижують якість своєї роботи [1].

Висновки. Відстоюючи думку про глибинність процесу оцінювання, дослідники вважають, що цей процес покликаний виявляти індивідуальні особливості навчальної роботи учнів, зокрема труднощі, на які вони наштовхуються, та причини цих труднощів. Тільки знаючи всю ситуацію, педагог може правильно зрозуміти і знайти ефективні способи стимуляції роботи учня та допомогти подолати проблеми, з якими він зіштовхнувся [5].

У сучасній педагогіці формуються нові педагогічні ідеали, які спонукають до оновлення змісту педагогічної діяльності, основне завдання якої – вести дитину до нових звершень, створювати ситуації, в яких вона зможе самореалізуватися та виявити свою активність. Саме ці ідеали, на нашу думку, покладено в основу оціночної діяльності вчителя, саме вони орієнтують його на пізнання інших людей, виявлення індивідуальності в самостворенні особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко ; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко та ін. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
2. Костюк Г. С. Навчання і розумовий розвиток учнів / Г. С. Костюк // Рад. школа. – 1983. – № 2. – С. 17–25.
3. Новожилова М. О. Настільна книга молодого вчителя початкової школи / М. О. Новожилова, Л. М. Яськова. – Х. : Ранок, 2009 – 288 с.
4. Предик А. А. Підготовка вчителя початкових класів до змістового оцінювання навчальної діяльності молодших школярів [Електронний ресурс] / А. А. Предик. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/10/visnuk_5.pdf. – Назва з екрана.
5. Савченко О. Л. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Л. Савченко. – К. : Абрис, 2000 – 416 с.
6. Хохліна О. П. Удосконалення змісту навчання та особливості оцінювання навчальних досягнень учнів допоміжної школи / О. П. Хохліна // Дефектологія. – 2002. – № 3 – С. 214.

Дата надходження до редакції: 15.06.1016 р.